

AMESIUS KORAI MAGYAR TANÍTVÁNYAI*

— Ismeretlen franekeri disputációk 1624—1625-ből —

Herepei János — aki a pataki kollégium és könyvtár hűséges barátja volt — Adatok a heidelbergi diákok tanuláshoz c. dolgozatában¹ egy olyan könyvet ismertet, mely több mint harminc magyar diák disputációját tartalmazza: Pareus *Thesaurus Biblicus*át. E kötethez hasonló értékes hungarikára hívjuk fel a szakemberek figyelmét jelen sorainkkal, egy XVII. századi tanulmánykötetre, mely néhány évvel ezelőtt került Sárospatakra a Borsodi Református Egyházmegye Könyvtárából. A könyv címe: *Bellarminus | Enervatus, | vel | Disputationes Anti-Bellarminianae, | In Illustri Frisorum Academia, quae est | Franekerae, publice habitae, | A | Gvilielmo Amesio, | Theologiae Doctore. | Tom. 1—2. | Franekerae | Ex officina, Ulderici Balck, Ordinum Frisiae & | eorundem Academiae Typographi, Anno 1625.*²

A két kötetet eredeti hártyakötés fogja össze, ezen I. P. W. 1626. szuperexlibrisz. A címlapon egykorú bejegyzés olvasható: „Est Georg. Szegedi. Nervi sine mole”. A jelmondat és Szegedi György neve között halványabb tintával írott még egy másik név olvasható: „Steph. Szegedi.”³ A cím helyes értelmezésében segít, ha tudjuk, hogy mind a 106 disputáció fejezetcíme így kezdődik: „Collegii Anti-Bellarminiani Disputatio I. stb.”, ami azt jelenti, hogy Amesius a diákok egy csoportjából kollégiumot,

* Az itt következő dolgozat — külföldön tanult magyar diákok munkácskáinak pontos leírásával — az irodalmunk és művelődésünk európai kapcsolatai szempontjából oly fontos „RMK III.” anyagát hetvenhat új, eddig ismeretlen tétellel gazdagítja. E vitatkozások tárgya még apologetikus-antikatólikus polémia: Bellarmin munkájának sokoldalú cáfolata. (Aligha véletlenül kapnak Ames e kollégiumában olyan előkelő helyet a magyar diákok, akiknek, hazatérve szinte naponként kell majd szembe szállniok az előretörő ellenreformációval.) Valószínűnek látszik azonban, hogy az angol professzor itt megismert első magyar tanítványai a mellette töltött hónapokban, években találkoztak azzal a gyökeresen újító szellemmel is, amely a dogmáktól független gyakorlatiasság, sőt a tapasztalati pszichológia számára tört utat. — K. B.

¹ *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében.* Bp.-Szeged, 1965. 161—166. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I.) A továbbiakban: *Adattár I.*

² A két kötetből álló könyv lelőhelye ma: Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagy-könyvtára, Sárospatak. — Jelzete: Hung. 225. — A *-iv első oldalán a címlap, (verso üres) 3-5. sztl. oldalán Amesiushoz Frisia rendjeihez intézett előszava, míg a 6. sztl. oldalon *Nomina Respondentium* cím alatt 26, köztöttük 19 magyar tanuló neve olvasható. Ezt követi a könyv A—Fff íve (428 sztl. l.), mely I—LII. — két kivételtől eltekintve 8—8 oldalas — disputációt tartalmaz. — A 2. köt. 1—8. sztl. oldalán van a címlap (verso üres), ezt követi Amesiushoz Casimir Ernest grófhöz címzett előszava; majd a *Nomina Respondentium* (24 tanuló, közülük 19 magyar), végül a 8. l. versóján az Errata olvasható. Az A—Hhh (436 sztl. l.) I—LIV. számozott disputációt tartalmaz, ezek — a XIII. kivételével, mely 12 l. — mind 8—8 l. terjedelműek. — Az egyes disputációknak nincs címlapja, de van fejezetcíme, s a szerkesztő pontosan ügyelt arra, hogy egy-egy disputáció — néhány kivételtől eltekintve — négy levélből (8 lap) álljon. Az egyes értekezéseket „Finis” szó zárja le, s ott ahol a hely engedi a szöveget stilizált záródísz rekeszti be, illetve választja el a következőtől; ezzel az egyes tanulmányok önállósága bizonyos hangsúlyt kap.

³ Zoványi Jenő *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban.* Bp. 1911. 28. l. említi egy Szegedi István nevű diákot, talán az övé volt. Továbbiakban: Puritánus mozgalmak.

tanulócsoportot szervezett, melynek feladata az volt, hogy Bellarmin állításaival vitakozzon és azokat megcáfolja.⁴

A disputációk sorrendje (csak azokat említjük, melyeknek respondense magyar diák) a következő:

1. Collegii Anti-Bellarminiani Disputatio I. De Verbo Dei, In qua per Dei Gratiam Praeside Reverendo Doctore D. *Gvilielmo Amesio*. Respondebit *Stephanus Sz. Carolinus*, *Vngarus* 15. Septemb. 1624 hora prima pomeridiana. A—A₄ lev. [8 l.]

Károlyi Sz. István írja még az 1. köt. XXVII., L. disputációit. Pataki diák volt (1618)⁵, innen Zomborba megy rektornak; 1622 aug. 22-én visszatér s újra aláírja az iskolai törvényeket. Kevéssel 1622 augusztus után indult el külföldi tanulmányi útjára, mint Rákóczi György alumnusa. Mivel Salánki György és Zempléni György pataki diákok 1624. április 5-én Leidenben kelt közös levelükben azt írják haza Rákóczinak, hogy „Simándi és Károlyi uramék ekké- dig Bremában laktanak...”⁶, nagy a valószínűsége annak, hogy Károlyi az 1623. iskolai évet Brémában tölti. (Az 1528-ban alapított gimnázium 1610-re épült ki négy fakultással rendelkező akadémiává, 1595 óta pedig az addig lutheránus városban Christoph Pezel superintendens a genfi reformáció szellemét érvényesíti.) — A franekeri egyetemre 1624. júl. 13-án iratkozik be⁷. Itt jelenik meg nyomtatásban egy másik disputatioja külön is (*De gratia et libero arbitrio hominis* Franeker, 1624. RMK. III. 1359.). Franekerből Leidenbe megy, s az ottani egyetemnek 1625. április 8-án lesz hallgatója, mint „Stephanus Carolinus Hungarus ex inferiori Hungaria, 30 [éves]”⁸. E szerint 1595-ben született. Az 1629. dec. 1—15. között tartott pataki vizitáció szerint a helybeli lelkészek: Suri Mihály, Bakai György és Stephanus Károlyi⁹. 1630. márciusában Miskolci Csulyak István az ő házában találkozik volt iskolatársával és barátjával Zempléni Györggyel¹⁰. 1632. jún. 17-én tanú egy végrendeletben, amit mint „pataki caplan” ír alá¹¹. A zempléni egyházmegye mutatóját készítő Sárkány Pál neve után ezt írja: „meghalt 1633. vagy 1634-ben”. Néhány eddig róla ismert adatot Szinnyei József és Zoványi Jenő is összekevert Károlyi Ketü István adatával¹². A Pareus Dávid által kiadott *Collegiorum theologicorum decuria I—II*. Heidelberg. 1611, 1620 c. kötetben Stephanus Ketü Caroli neve alatt megjelent disputációkhoz semmi köze a mi Károlyinknak¹⁴.

⁴ Robert Bellarmin (1542—1621) híres jezsuita hittudós, aki az 1576—1588. években a hitvédelem professzora volt Rómában. *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos*. 1—3. Tom. Ingolstadt. 1586—1593. c. könyve nagy feltűnést keltett. E könyv állításaival vitázik Amesius vezetésével a franekeri magyar tanulócsoport. A disputációk fejezet-címében a lib[er], c[aput] és cap[ut] rövidítések Bellarmin e könyvének megfelelő helyeire utalnak.

⁵ *Nomina Studiosorum Illustris Scholae Sáros-Patachinae inde ab Anno Domini 1617. die 23. Januarii receptorum*. Sárospataki Levéltár. Kézirat. — A továbbiakban hivatkozás megjelölése nélkül minden esetben e kéziratból idézünk, ha pataki tanulásról, beiratkozásról a törvények aláírásáról adunk számot. Amint hogy a debreceni tanulás adatait minden esetben Thury Etele: *Iskolatörténeti Adattár*. II. Pápa, 1908. c. munkájából vesszük. (Zárójelbe tett dátum a törvények aláírásának idejét jelzi!)

⁶ Erdélyi Prot. Közlöny. 1874, 405. l.: *Magyar alumnusok levelei*. Közli: Szilágyi Sándor.

⁷ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen. 1957.³ I. köt. 1395. h. — A továbbiakban: RGG³.

⁸ *A franekeri egyetemen tanult magyarok*. Közli: Hellebrant Árpád. TT 1886, 599—608. l. — A továbbiakban, hogy a hivatkozások számát csökkentsük, ha ez egyetemre történt beiratkozásról lesz szó, az adatot minden esetben innen vesszük.

⁹ *Die Studirenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden. 1575—1875*. Hrsg. von Fr. Teutsch. Archiv des Vereins für siebenbürgischen Landeskunde. Neue Folge. 16. Bd. I. Heft. S. 204—226. — A továbbiakban, ha leideni tanulásról, beiratkozásról adunk számot, nem hivatkozunk e forrásra, de adatunkat innen vesszük!

¹⁰ A zempléni egyházmegye jegyzőkönyve v. protocolluma, I. köt. 78. l. — A továbbiakban: Prot. I., ill. II.

¹¹ Prot. I. 97. l. MPETa. 10. köt. 1911. 78. l.

¹² Prot. I. 170.

¹³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. — Zoványi Jenő: *Cikkei a „Theologiai lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből*. Bp. 1940. A továbbiakban: Zoványi: *Cikkei*.

¹⁴ Mocos Gyula: *Adatok a heidelbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsorához*. PEIL 1906. 635. és 650. — Önállóan is: *Íróink életéhez*, Bp. 1907.

2. Collegii Anti-Bellarminiani Disputatio II. De Libris Canonicis & Apocryphis. Respondebit *Matthias Davidis Comjatinus Ungarus*. B-B₈. [16 l.]

Komjáti Dávid Mátyás 1616. június 6-án lesz pataki tógátus diák, 1622-ben publicus praeceptor, azaz segédtanár. 1623. január 23-án újra aláírja az iskolai törvényeket, ami külföldi útjának kezdetét is jelenti, egy pótlás a neve után: „ascendit in Germaniam Anno 1623. jan...” Előbb az Odera melletti Frankfurt egyetemének a hallgatója lesz, itt az 1622. tanév II. félévére iratkozik be¹⁵. Mivel a II. félév okt. 16-tól április 24-ig tart, a pataki anyakönyvi bejegyzést helyesnek tekinthetjük. Innen Franekerbe megy és 1624. június 26-án írják be nevét az egyetem theológiát hallgató diákjai közé. Hazatérése után már 1626-ban a pataki iskola tanára¹⁶. 1627. július 7-én megnősül, esküvőjére Miskolci Csulyak István latin verset szerez¹⁷. A Tolcsván tartott esküvő arra enged következtetni, hogy felesége tolcsvai leány volt s az esküvőt a lányos háznál tartották; ez a tény egy kicsit magyarázza azt is, hogy az 1629. évben Tolcsván tartott egyházlátogatás már mint az ottani gyülekezet lelkészét jegyzi fel¹⁸. Esperese, Miskolci Csulyak Váradra is elküldi egy ottani részszinatra¹⁹. 1640. körül halhatott meg. — Még mint pataki diák gyászverset ír Bethlen Gábor feleségének halála alkalmából; megjelent az *Exequiarum Caeremonialium...* c. kötetben (Gyulafehérvár, 1624. RMK. I. 539.). E hat soros latin versét közli Halmy Gyula is Komjátiról Irt életrajzában²⁰ (magyarra fordította Gulyás József²¹). — Kaposfalvi S. Pál disputációját (Leiden 1631. RMK. III. 1469.) többek között neki is, mint tolcsvai papnak ajánlja, s ugyancsak művecskéje ajánlásával tiszteli meg Flórián Mihály 1628-ban, Leidenben megjelent vitairatában (RMK. III. 1422).

3. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. III. Quae est Prima. De Editionibus Sacrae Scripturae, lib. 2. In qua respondebit *Joannes S. Simandinus Ungarus*. C-C₄ [8 l.]

Simándi S. János írja a fentén kívül könyvünk I. kötetének XXVI. és XLIX. dolgozatát. Nevét a frankfurti egyetem anyakönyve mint *Joannes Sartoris Simandinus* örökítette meg. Életrajzírója a zempléni egyházmegye jegyzőkönyvében egy 1651. évi bejegyzésben nevét *Simándi Kolesár János* feloldásban olvasta²². A pataki iskola törvényeit 1617-ben írja alá, neve után egy későbbi kéz ezt írja: „Anno 1622. 3. d. Sept. ductus Ujhelyinum. Inde promotus”. Mivel bizonyos, hogy 1622. szept. 3-ig az iskola széniora volt²³, hiszen Bethlen Gábor feleségének temetésére írt gyászverset is mint az iskola széniora írja alá²⁴, feltehető, hogy külföldre menetele előtt néhány hónapot Ujhelyen töltött, mint káplán vagy mint rektor. — Az 1622. év II. félévében iratkozik be a frankfurti egyetem theologiai fakultására. Frankfurtból Brémába mehetett, mint ez Salánki Gy. és Zempléni Gy. már idézett közös levelében olvasható: „Simándi és Károlyi uramék ekkéig Bremaba laktanak, várván a nagyságod beneficiumát mely ez üdeig nálunk vagyom...”²⁵. Ez adat szerint Simándi is Rákóczi György alumna. Meglátogatta Szenczi Molnár Albertet talán még Frankfurtba menetele előtt vagy kevéssel utána, hiszen amint neki hozták Salánkiék a fejedelem adományát, úgy hozta ő Sz. Molnár Albert számára²⁶. — A frankekeri egyetem diákja 1624. június 26-án lesz, ahol két félévet hallgatott. Innen Leidenbe megy, 1625. május 7-én írták be nevét az anyakönyvbe, 31 éves korában. E bejegyzés szerint született: 1594-ben. — A következő 1626. évben már pataki tanár — Komjáti Mátyás, Zempléni György és Salánki György, ugyancsak külföldet megjárt barátaival együtt. Az iskola

¹⁵ *A magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen*. Közli: Zoványi Jenő. ProtSzele 1889. I. évf. 178—202. l. — A következőkban csak Frankfurtot írunk, de minden esetben az Odera melletti Frankfurt értendő. Hogy a hivatkozások számát ne szaporítsuk, ha ez egyetemre történő beiratkozásról lesz szó, adatunkat minden esetben e névsorból vettük.

¹⁶ Halmy Gyula: *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza*. SpFüz 1865. 30. l. és László János: *A sárospataki tanárok életrajza*. Sárospataki Lapok. 1889, 580. h.

¹⁷ RMKT XVII/II. 395.

¹⁸ Prot. I. 15. l.

¹⁹ Prot. I. 53. l. — TT. 1909. 196. l.

²⁰ Halmy Gyula i. m. 33. l.

²¹ *Bizonyosságok* c. kötet. Sárospatak. 1936.

²² Halmy Gyula i. m. 24. l.

²³ Csécsi János: *Registrum Historicum. 1713—1768*. Kézirat. Szombathi János másolatában 15. l.

²⁴ RMK. I. 539.

²⁵ Erdélyi Prot. Közlöny. 1874. 405. l.

²⁶ I. [Szenczi] Molnár Albert: *Az Keresztyeni religiora és igaz hitre való tanítás...* Hanau. 1624. (RMK. I. 540.)

tanárságából 1630. június 5-én ordináltatott az újhelyi generalis zsinaton „ad primariatum Ujhelyiensem”²⁷. Az 1636. január 9-i bodrogkeresztúri részszinaton tartott disputáció elnöke, mint az egyházmegye proseniora²⁸. 1645. február 7-én Miskolci Csulyak István utódja lesz az esperesi székben, majd 1646. vagy 1647-ben lizikai első lelkésznek választják meg. Tolnai Dali János ellenfele; Szilágyi Benjámin szerint részt vett a szatmárnémeti nemzeti zsinaton (Zoványi ezt vitatja: Purit. Mozg. 154.). Meghalt 1653. március 18-án. Írt még egy 38 soros latin verset, melyben Bethlen Gábor feleségét siratja meg²⁹; ismerte Szepsi Csombor Márton is, őt egy 12 soros verssel üdvözlő³⁰. Mindkét verset lefordította és közölte Gulyás József³¹. Kaposfalvi S. Pál és Cséri B. Mihály többek között neki is, mint újhelyi papnak ajánlják disputációjukat³². Életét megírta Szombathi János.³³

4. Collegii Anti-Bellarminiani Disputatio IV. Quae est secunda. De Editionibus Sacrae Scripturae, lib. 2. In qua respondebit *Michael T. Kalnai Vngarus*. D-D₄ [8 l.]

Kálnai Mihály respondense még az 1. köt. XXVIII., LI. és a 2. köt. XXIV. disputációjának. — A franekeri egyetem hallgatója 1624. június 5-én lett. Ide a frankfurti egyetemről jön, ahol 1623. I. félévében iratkozott be. Mivel a franekeri anyakönyvbe Kőrösi Istvánnal, Miskolczi Györggyel egy napon írja be nevét s ugyanők egyszerre mennek át a frankfurti egyetemre, egy helyről, nagy valószínűség szerint Erdélyből jönnek. Üdvözlő verset ír latinul a Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin házasságkötését üdvözlő kiadványba (RMK. III. 1399.).

5. Collegii Anti-Bellarminiani Disputatio V. Quae est Tertia. De Editionibus Sacrae Scripturae, lib. 2. In qua respondebit *Stephanus P. Kőrösi Ungarus*. E-E₄ [8 l.]

Kőrösi P. István írja még az 1. köt. XXIX., LII. disputációt. Először a frankfurti egyetemre 1623. év I. félévében iratkozik be; majd Franekerbe 1624. jún. 4-én. Egy „Stephanus Kerussi Hungarus” nevű 28 éves diák iratkozik be 1625. április 26-án a leideni egyetem orvostudományi szakára. Az idői sorrend szerint lehetséges lenne, hogy mindhárom egyetemen ugyanaz tanul, de ezt igazolni nem tudjuk. Amint hogy azt sem, hogy az a Kőrösi István nevű diák tanul a fenti egyetemeken, aki 1616. nov. 8-án írja alá a törvényeket Debrecenben.

6. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. VII. De Scriptura et perspicuitate. Lib. 3. c. 1. & 2. In qua respondebit *Petrus Biro Dengelegi Ungarus*. G-G₄ [8 l.]

Dengelegi Bíró Péter az 1. köt. XXXI. és a 2. köt. II. disputációinak respondense még. Neve minden esetben a fenti formában íródik. Életrajzi adatait Zoványi és Szinyei közlik³⁴; de a legteljesebb összefoglalást Herepei János könyvében olvashatjuk³⁵. 1617. jan. 9-én írja alá a törvényeket Debrecenben. A pataki iskola anyakönyvét egy Dengelegi Péter 1622-ben írja alá jún.-aug. hónapok valamelyikében (előtte és utána e hónapokban találjuk itt későbbi diák-társait). Nevéhez egy későbbi bejegyzés ezt toldja: „Szepsinum ductus Anno 1623”. A két adatot Zoványi összekapcsolja, mondván, hogy Debrecenből átmegy 1622-ben Sárospatakra. De Herepei egyik adata szerint Patakra jövetele évében, azaz 1622. nov. 19-én Dengelegi Fehérvárról Kolozsvárra érkezik³⁶, útban külföld felé. Holott a pataki bejegyzés szerint 1623-ban rektor Szepsiben. Ugyanakkor a frankfurti egyetem 1623. II. félévére beiratkozik. Bár tudjuk, hogy a II. félév okt.-tól a köv. év áprilisáig tart, azaz beiratkozása 1624. első hónapjaiban is történhetett, s ez esetben az adatok nem zárják ki egymást, ennek ellenére az a véleményünk, hogy a pataki Dengelegi Péter nem azonos a debreceni Dengelegi Bíró Péterrel. — Mivel a leideni anyakönyv szerint beiratkozásakor 28 éves volt, születési éve: 1597. — Írónak is ne-

²⁷ Prot. I. 10. l.

²⁸ Prot. I. 253—254. l.

²⁹ RMK. I. 539.

³⁰ *Europica varietas*. Kassa. 1620. (RMK. I. 500.) Vö. *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Sajtó alá rendezte: Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Bp. 1968. (RMPE I.) 291, 576.

³¹ i. m. 18—19. l.

³² RMK. III. 1469., 1502.

³³ S az ő adatai alapján: Halmi Gyula SpFüz 1865. 24—30. és László János SpL 1889. 580.

³⁴ Zoványi Cikkek. 103. l. — Szinyei i. m. 2. köt. 782. h.

³⁵ Adattár I. köt. 302—306.

³⁶ Adattár I. köt. 303.

vezetés. *Rövid anatómia...* c. vaskos magyar nyelvű munkája Károlyi Gáspár és Szenczi Molnár Albert védelmében feltűnően sok angol szerzőre hivatkozik. (Talán épp tanárától, Amestől szerzett róluk tudomást?)

7. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. VIII. Quae est prima, De Iudice controversiarum, Lib. 3. c. 3. &c. In qua respondebit *Georgius Miskolczi Vngarus*. H-H₄ [8 l.]

Miskolczi György az 1. köt. VIII., XXXII. és a 2. köt. III. disputációját dolgozza ki. Nevét könyvünk mind az öt esetben a fenti formában közli. Feltehetően azzal a Miskolczi P. Györggyel azonos, aki 1617-ben írja alá a törvényeket Sárospatakon, s akinek neve után később ezt írták: Rector Szántóviensis.³⁷ 1623. I. félévében iratkozik be a frankfurti egyetemre. (Neve az anyakönyvben „P” monogrammal). Innen megy tovább sok társához hasonlóan a frankekeri egyetemre, beiratkozik: 1624. jún. 5-én. Hazajövele után hol s merre munkálkodott, nem tudjuk biztosan; talán Kézdivásárhelyen (vö. Herepei: Adattár I. 486.).

8. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XI. Quae est Prima, De Sufficientia Scripturae, Lib. 4. In qua respondebit *Michael Ienei Vngarus*. L-L₄ [8 l.]

Jenei Mihály. Találkozunk nevének „Borsjenei” vagy „Boros Jenői” változataival is (Borosjenő régi és nevezetes mezőváros Arad megyében). Kidolgozza könyvünk I. kötetének XI., XXXV. és a 2. köt. VI. disputációit. — Debreceni diák (1617. május 25.). 1622. II. félévében nevét már a frankfurti tanulók között olvashatjuk (Michael Jonei), majd Franekerben bukkant fel 1624. ápr. 14-én nevének elferdített alakja (Michael Berotz Jenei). — 1625. május 7-től Leidenben tanul, s az itteni anyakönyv szerint 30 éves, tehát 1595-ben született. 1626. febr. 4-től a debreceni kollégium tanára, 1632-től a szatmári gyülekezet első papja, majd 1636. második felétől az egyházmegye esperese is. Meghalt 1640. okt. 10-én s eltemették a szatmári templomba, sírkövének feliratát Szatmári B. Péter szerzette. Mint szatmári papnak ajánlják dolgozatukat Szatmári Lázár Miklós, Hiripi István és Tasnádi H. István (RMK. III. 1514; 1500. és 1484.). Thuri Péter pedig, mint frankfurti diák, többek között neki ajánlja 1627-ben megjelent traktátusát (RMK. III. 1408.)³⁸.

9. Collegii Anti Bellarminiani Disputat. XII. Quae est secunda, De Sufficientia Scripturae, Lib. 4. In qua respondebit *Antonius P. Szent-Peteri Vngarus*. M-M₄ [8 l.]

Szentpéteri P. Antal respondeuse még az 1. köt. XXXVI., 2. köt. VII. és XXII. disputációinak. Debrecenben tógátus diák, ahol contrascriba is volt, 1616. aug. 25-én subscribál. Az anyakönyvi bejegyzés után ez áll még: Profectus Heidelbergae tandem rector. Heidelbergbe nem juthatott már el. Nevét sem a Szeremlei József által közölt névsorban³⁹, sem Zoványi pótlásában⁴⁰ nem találtuk. — 1623. I. félévében a frankfurti egyetem hallgatója, innen megy Franekerbe, ahol 1624. jún. 26-án iratkozik be („Antonius Szompotri”). Hazatérése után 1626-ban tanár lesz a debreceni kollégiumban, 1628-ban még tanít a városi jegyzőkönyv tanúsága szerint. Későbbi sorsa ismeretlen⁴¹. Verssel üdvözölte Gönczi M. Jánost, akinek disputációja Franekerben jelent meg 1625-ben (RMK. III. 1376.)

10. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XIV. Quae est Quarta, De Sufficientia Scripturae, Lib. 4. In qua respondebit *Iohannes Czeh Czuzinus Vngarus*. O-O₄ [8 l.]

³⁷ De még valószínűbb, hogy ő az a „Georgius Miskolcicus” („P” nélkül, mint a disputációkban is!), aki 1619-ben Tállyai Putnoki János tanítványa volt Szatmáron (vö. Herepei: Adattár I. 154.).

³⁸ S. Szabó József: *A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei. 1549—1925*. Debrecen. 1926. — Kiss Kálmán: *A szatmári református egyházmegye története*. Kecskemét. 1878. — Bartók Gábor: *A szatmári és németi református egyházak és iskolák története*. SpFüz. 1860. 213. Herepei János: *XVI—XVII. századbeli papok, mesterek és diákok a szatmári egyházmegyéből*. Et. 1945. 100. — A debreceni ev. ref. főgimnázium értesítője az 1894—95. iskolai évről Közli: Dóczi Imre. Debrecen. 1895. 183.

³⁹ SF. 1862. 559—567. l.

⁴⁰ *Adatok a heidelbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsorához*. PSz. 1904. 111—114. l.

⁴¹ S. Szabó József i. m. 22—23. l.

Csuzi Cseh János az 1. köt. XVI., XXXVIII. és a 2. köt. IX. XXVII. disputációjának respondense. Külföldi tanulmányait Frankfurtban kezdi, 1623. I. félévében iratkozik be („Johannes Krch Cruzinus”). Innen Franekerbe megy, beiratkozik 1624. júl. 13-án („Johannes Iontzinus”). Itt külön is megjelenik egy dolgozata, *De praedestinatione...* (Franeker. 1625. RMK. III. 1375.), amit, mint egykori tanárának, az énekszerző Pécseli Király Imrénének ajánl (tehát idehaza Komáromban tanulhatott). E disputációjának is Amesius volt az elnöke. — Később Sellyei P. Ferenc Franekerben megjelent disputációját neki is „mint szerdahelyi papnak” ajánlja (RMK. III. 1477.).⁴²

11. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XV. Quae est Quinta, De Sufficientia Scripturae, Lib. 4. In qua respondebit *Petrus Eöse Maxai Vngarus*. P-P₄ [8 l.]

Maksai Öse Péter. Mivel Herepei János *Maksai Öse Péter gyulafehérvári professzorsága c.* tanulmányában⁴³ összefoglalja az ismert adatokat, így csak könyvünk vele kapcsolatos kevés adatát írjuk ide. A fenti egyetlen disputáció írója. Kevés időt tölthetett Amesius kollégiumában vagy valami más akadályozta a munkában. Könyvünk nevét két ízben a fenti ortográfiában őrizte meg. Elképzelhető, hogy nem sokkal franekeri beiratkozása után (1623 szept. 2.) haza kellett térnie, vagy valami más (súlyos és hosszantartó betegség?) akadályozta munkájában s tanulmányait csak jóval később folytathatta Bázelen (1628) s Leidenben (1629). — Bod Péter említi egy 1628-ban megjelent dolgozatát, de Szabó Károly nem ismeri.

12. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XVI. De Scientia animae Christi. In qua respondebit *Paulus A. Keorösi Vngarus*. Q-Q₄ [8 l.]

Kőrösi A. Pál írja még az 1. köt. XXXIX., 2. köt. XXV. disputációit. Neve három variációban olvasható a könyvben, háromszor: Paulus A. Keorösi, egyszer-egyszer Paulus Keorösi, ill. Paulus Keörösi. Neve sem a pataki, sem a debreceni diáknevsorban nem található. Erdélyi diák lehetett, amit igazolni látszik az is, hogy neve azokkal együtt olvasható, akik üdvözlő verssel köszöntik Bethlen Gábort házasságkötése alkalmából (l. RMK. III. 1399.), akik mind a fejedelem alumnusai lehettek. Külföldön Frankfurtban kezdi tanulmányait, 1623. I. félévében iratkozik be, innen Franekerbe megy, ahol 1623. december 17-én írják be nevét az anyakönyvbe (Paulus à Korosi). Verssel üdvözlí Miskolczy Puah Pált, tanuló társát 1625-ben (RMK. III. 1378).

13. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XVII. Quae est Prima, De Descensu Christi ad inferos. Contr. Lib. 4. cap. 6. 7. & c. In qua respondebit *Basilius Gyonius Vngarus*. R-R₄ [8 l.]

Gyóni Vazul. Respondense még a XL. disputációnak. A pataki iskola törvényeit 1622. május 4-én írja alá. Neve után később ezt írták: „Promotus ad Academiam Anno 1624 jan. 24 a Georgio Tsernel” — Először a frankfurti egyetemre iratkozik be 1623. II. félévében. 1624. március 31-én írják be nevét a franekeri anyakönyvbe (Basilius Giönius-ként). Innen Leidenbe megy. Beiratkozik 1625. április 26-án („Basilius Jonae”); a theologia hallgatója, s 28 évesnek mondja magát, azaz 1597-ben született. — Idehaza részt vesz az 1630. június 5-én tartott új-helyi részsszinaton s itt opponensként emlegetik⁴⁴. Nem volt tagja az egyházmegyének, vendég lehetett a részsszinaton — erre máskor is találunk példát. A szomszéd abaúji egyházmegye valamelyik gyülekezetének lehetett papja⁴⁵. Csernel György, akinek alumnusa volt, Rákóczi György tanácsosa és magyarországi birtokai prefektusa volt⁴⁶. 22 soros latin verset ír Salánki György Erasmus-fordítása elé (RMK I. 563.).

14. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XVIII. Quae est Secunda, De Descensu Christi ad inferos. Contr. 2. Lib. 4. cap. 6. 7. & c. In qua respondebit *Nicolaus Archinus Vngarus*. S-S₄ [8 l.]

⁴² Életének adatait Zoványi (Cikkei) foglalja össze. A család történetéről ír Magyarai Kossa Sámuel: *A nagysarlói Magyarai-Kossa család története*. Bp. 1925. c. tanulmányában.

⁴³ Adattár I. 291—294. — Legújabbban Gál István fedezte föl Maksai értékes, angol nyelvű Bethlen Gábor-apológiáját (*Szerk.*).

⁴⁴ Prot. I. 108. 1. = TT. 1909. 408. 1.

⁴⁵ Esetleg ő az a Basilius Gioni, akit 1631-ben Madára rendelnek. Vö. Borovszky Samu: *Tiszántúli ev. ref. papok*. Bp. 1898. 16. (*Szerk.*).

⁴⁶ Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai*. Bp. 1954. 668. 1.

Árki Miklós. Írja még a XLII., a 2. köt. XIII. és XXVI. disputációit. — Egy „Nicolaus B. Arki” nevű theologus diák az 1623. I. félévére a frankfurti egyetemre iratkozik be; ha azonos azzal, aki 1623. december 17-én franekeri hallgató lesz (a névsorban „Nicolaus C. Acsi”!), a B. és C. monogrammmal közül az egyik éves. — Azt is lehetségesnek tartjuk, hogy a név helyes formája esetleg Árkosi; Zoványi említi egy Árkosi Benedek gyulafehérvári tanárt⁴⁷. Erdélyben a név gyakran előfordul⁴⁸. Diákunk erdélyi származását erősíti az is, hogy Bethlen Gábort ő is üdvözlő házasságtöte alkalmából, neve itt Nicolao Archino formában íródott, s zsidó és latin verset ír a közös kiadványba. (RMK. III. 1399).

15. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XIX. Quae est Tertia, De Descensu Christi ad inferos. Contr. 2. Lib. 4. cap. 10. In qua respondebit Paulus L. Szepsi Vngarus. T-T₄ [8 l.]

Szepsi Literati Pál. — Szerzője még a XLIII. továbbá a 2. köt. XIV., XXXI., XLIII. és XLVIII. dolgozatoknak. Pataki diák (1618. július 11.) majd rektor Erdőbényén; mielőtt elindulna külföldi útjára, visszatér iskolájába s 1622-ben újra beírja nevét az anyakönyvbe, a bejegyzése után olvassuk: „1622. szept. inde ad Acad[emiam].” Először a frankfurti egyetemen hallgat teológiát, (1623. II. félév „Paulus Literati Szepsinus Ungarus”), innen megy át Franekerbe (1624. márc. 24. „Paulus Literati Szeptinus”!). Idehaza az első adat 1635. szept. 24-én mint pataki „administer ecclesiae”-t említi⁴⁹, ez Szombathi szerint azt jelenti: collega pastoris, azaz másodlelkész, vagy társlelkész. Egy kevés időre (1636) az iskola igazgatásával bízzák meg. Patakon lelkészkedik 1639. elejéig; ez év május 23-án már Zsadányban pap⁵⁰, ahol az 1641. február 28-án végzett visitatio szerint róla a gyülekezet egy része azt vallja: „kétszer harangoztat és ő kegyelme nem prédikál, hanem csak könyörgést tészén, néha viszont egyszer harangoztat és prédikál”. — Üdvözlő verset ír Kecskeméti K. György munkácskájába (RMK. III. 1396)⁵¹.

16. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XX. Quae est Quarta, De Descensu Christi ad inferos. Contr. 2. lib. 4. cap. 10. In qua respondebit Georgius Szempleni Vngarus. V-V₄ [8 l.]

Zempléni György. Respondense még az 1. köt. XLI., 2. köt. XII., XXI. és XLII. disputációknak. Patakon 1620. március 22-én lesz tógátus diák, neve után később ezt írták „Promotus ad Acad[emiam] a Georg. Rákóczi”. Külföldre menetelét Suri Mihály papnak köszönheti, ő hívta fel reá Rákóczi György figyelmét, aki Tolnai István ellenkezésével nem törődve alumnusává fogadja a nagyon fiatal diákot⁵². Mint a legtöbben a külföldre menők közül ez időben, ő is Frankfurtban áll meg s 1623. II. félévében iratkozik be; 1624. március 31-ével Franekerben találjuk (neve a közölt névsorban „Georgius Stzemleni”); majd 1626. okt. 26-án a leideni anyakönyvbe írják be („Zemplini” formában) 20 éves korában, így 1606-ban született. Idehaza 1629-ben tűnik fel mint csörgői rektor⁵³, neve után a vizitálást végzők ezt írják „unipes et uxoratus”; feltűnő és ritka fogyatékoság, hogy féllába van, (az „unipes” szót később az 1632-es visitatorok is neve után írják⁵⁴). Talán már 1629-ben a pataki iskolába kerül tanárnak, 1630. május 3-án arról panaszkodik, hogy nem lehetett Simándi utóda: „Georgius Zempléni Pataki Conrektor panaszja, hogy nem succedatott Simándi uramnak Bakai Uram miatt, holott Suri Uram egynehányszor lactalta őtet a Successioval...”⁵⁵. 1631. májusában elhagyja Patakot, sem Tolnai István pataki pap, sem Miskolci Csulyak esperes nem kedvelik őt⁵⁶. Vinnai (1631) papsága s velejtei rektorsága (1632) után 1634. jún. 25-i kelettel mint erdőbényei papnak ír esperese; az 1635-ös visitatio is ott találja még⁵⁷. Szombathi ónodi (1641) papságáról is tud.

⁴⁷ Puritánus mozgalmak. 189.

⁴⁸ Ld. pl. Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. 1. füzet. Nagyenyed. 1903. 10. és Herepei: Adattár II. 320.

⁴⁹ Halmy Gyula i. m. 179. l.

⁵⁰ Prot. II. 16. l.

⁵¹ Életrajzi adatait összefoglalja Halmy Gyula i. m. SF. 1865, 179—181. l. és László János i. m. SL. 1889. 597. l.

⁵² Tolnai István levele I. Rákóczi Györgynek 1641. április 22-én, PEIL. 1875. 1446. h.

⁵³ Prot. I. 26. l.

⁵⁴ Prot. I. 168. l. = TT. 1906. 273. l.

⁵⁵ Prot. I. 100. l. = MPetA. 10. köt. 1911. 83.

⁵⁶ Prot. I. 125. l. = MPetA. 10. köt. 1911. 109—110.

⁵⁷ Prot. I. 243. l. = TT 1906. 284—285.

Az 1646. febr. 16-i tokaji zsinaton egy azonos nevű böszörményi lelkész jegyez fel a jegyzőkönyv⁵⁸, Halmy Gyula azonosítja a volt pataki tanárral⁵⁹. — Verset ír Miskolczi Puh Pál disputációja elé (RMK. III. 1378.). Salánki Györggyel közös levelet ír Rákóczi Györgynek⁶⁰, gyógyszeret ír Bethlen Gábor felesége halála alkalmából⁶¹, e verset lefordítja magyarra Gulyás József⁶², s végül egy 32 soros magyar verset ír Salánki György barátja, diák-s tanártársa Erasmus-fordítása elé: „Az lelki vitézség ajánlása” címmel⁶³.

17. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXI. Quae est Quinta, De Descensu Christi ad inferos. Contr. 2. Lib. 4. cap. 10. In qua respondebit *Georgius Salancki Vngarus*. X-X₄ [8 l.]

Salánki György. A fentín kívül még csak a XLIV. disputációt írja. Pataki diák, aki 1620. nov. 13-án írja alá a törvényeket, szenior is volt: „Senior, tandemque in Germaniam proficiscitur, redux fit Professor Scholae Patakinæ”. Peregrinatiojának első állomása Frankfurt (1623. II. félév „Georgius Urbanus Solankinus”). Innen Franekerbe megy (1624. márc. 31. „Georgius Urbanus Satanki”). Leiden a következő állomás, ahol 28 éves korában 1625. április 26-án iratkozik be, e szerint szül. éve: 1597. Szilágyi Benjámin István feljegyzése szerint megjárta Angliát is⁶⁴, erre csak a leideni tanulmányai után 1626. tavaszán kerülhetett sor. — 1629-ben a pataki iskola igazgatóhelyettese lesz (conrector). 1630. jún. 5-én tartott újhelyi zsinat ordinatiojának opponense, e zsinat vitatémája az ő mondása volt: „Magyarországban immár málf subában járnak az arminianusok”⁶⁵. Mint tanár anyagi gondokkal bajlódik, esperese megígéri, hogy eljár érdekében Rákóczi Györgynél⁶⁶. 1634. okt. 2-án Tolnai István pataki primarius prédikátor a fejedelem bizalmasa azt írja urának, hogy „Salánki uram megunatkozott az scholatul... marasztom, de énnekem nem adott semmi választ.” A szüreti dézsmából adódó jövedelmével sem törődik⁶⁷ 1635-ben ő az iskola első igazgatója, de még ugyanazon évben elhagyja tanári s igazgatói állását a mádi papságért. 1638. júl. 13-án jelen van Abaúj és Torna megyék esperesválasztó gyűlésén, ő is kap öt szavazatot. 1641. április 10-én halt meg⁶⁸. Lefordítja Erasmus egyik művét „Az keresztényen vitézséget tanító kézben viselő könyvecskéje...” Leiden. 1627. (RMK. I. 563.); fordítását I. Rákóczi Györgynek ajánlja; ajánlásából ideírjuk: „Háládatossággal tartozom én is Nagyságodnak, de olyanval, kit egész életemben voltaképen meg nem fizethetek. Holott immár negyedik esztendeje follion, hogy az Nagyságod beneficiariusi lajstromában, méltatlanságomra képest, nevemet feliratván, ez nevezetes Belgiumi Akadémiákban tanulásnak okáért mulatok, és az Nagyságod kegyes gondviselése mellett fogatkozás nélkül élek”⁶⁹.

18. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXIII. Quae est prima De Christo Mediatore, Lib. 5. In qua respondebit *Ioannes Lippai Thallyainus*. Z-Z₄ [8 l.]

Tályai Lippai János. Írja még a XLVI., 2. köt. X. disputációit. — Patakon tanult (1620. jún. 16.). 1624. okt. 22-én iratkozik be a frankfurti akadémiára („Johannes Thallyey”). Innen Angliába megy át, 1625. dec. 27-én és 1626. márc. 10-i kelettel Kassa város főbírájának, ill. Kassa város jóakarató urainak Cantabrigia-ból ír⁷⁰. 1627. június 29-én a leideni akadémia anyakönyvében találjuk nevét („Taliayi” változatban) s 27 évesnek vallja magát, így pontosan az 1600. év a születési éve. Ide már korábban meg kellett érkeznie, mert 1626. júl. 3-i kelettel innen ír Láng János kassai főbírónak⁷¹. E levelek tanúsága szerint Kassa város alumnusa. Való-

⁵⁸ Zoványi: *Puritánus mozgalmak*. 113. l. = Prot. II. 129.

⁵⁹ Halmy Gyula i. m. SF. 1865. 165.

⁶⁰ Közli: ErdProtKözl 1874. 405.

⁶¹ L. RMK. I. 539. Bb4. levelét.

⁶² i, m,

⁶³ I. RMK. I. 563.

⁶⁴ Acta synodi nationalis Hungaricae. Közölve a SpFüz 1857. 167. l.

⁶⁵ Prot. I. 106. l. = TT. 1909. 406. l.

⁶⁶ Miskolci Csulyak István levele 1630. aug. 22-ről: RMKT XVII/II. 324.

⁶⁷ PEIL. 1875. 749. h.

⁶⁸ PEIL. 1875. 1446. h.

⁶⁹ Életrajzi adatait összefoglalja Szinnye i. m. 12. k. 77. h. — Halmy Gy. i. m. SF. 1865. 168. l. és László János i. m. SL. 1889. 596. h.

⁷⁰ A két levél közölve TT. 1885. 179—182. l.

⁷¹ Közölve TT. 1885. 179—182. l.

ban hazaérkezése után Kassán találjuk, 1631. március 11-én Bakai Benedek helyére — aki Patakra megy tanárnak — Alvinci Péter mellé kassai másodpappá teszi a város tanácsa⁷². Révész Kálmán szerint kassai származású s „képzett, de heves és ambíciózus ember, kedvelt szónok”⁷³. Alvinci halála (1634. nov. 22.) után nem választják meg a kálvini hitvallású ifjú lelkészt, bár a tanács 1635. júniusáig több ízben igyekezett rávenni, hogy fogadja el a kassai, szigorú lutheranus irányzatú egyházi hitvallást és liturgiai gyakorlatot. Az abaúji gyülekezetek valamelyikének lelkésze lesz s az 1638. júl. 13-án tartott esperesválasztáson a szavazatok többségét megnyeri (57 voksot), de a választást Miskolci Csulyak István, mint döntőbíró megemmisíti s Varsányi Dániel megválasztását erőszakolja keresztül.⁷⁴

19. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXVI. Quae est Secunda. De Regimine Ecclesiae, Contr. 3. Libr. 4. cap. 10. In qua respondebit *Ioannes Simandinus Vngarus*. c-c₄ [8 l.]
20. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXVII. Quae est Tertia De Regimine Ecclesiae. Contr. 3. Lib. 1. In qua respondebit *Stephanus Sz. Carolinus Vngarus*. d-d₄ [8 l.]
21. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXVIII. Quae est Prima De Monarchia Petri, In qua respondebit *Michael Kalnai Vngarus*. e-e₄ [8 l.]
22. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXIX. Quae est Secunda De Monarchia Petri. In qua respondebit *Stephanus P. Kórósi Vngarus*. f-f₄ [8 l.]
23. Collegii Anti-Bellarminiani Dispu. XXXI. Quae est Quarta De Monarchia Petri. In qua respondebit *Petrus Biro Dengelegi Vngarus*. h-h₄ [8 l.]
24. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXXII. Quae est Prima De Monarchia Pontificis Romani. Lib. 2. In qua respondebit *Georgius Miskolczi Vngarus*. i-i₄ [8 l.]
25. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XXXV. Quae est Prima De Antichristo, Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Michaeli Tenei Vngarus*. m-m₄ [8 l.]
26. Collegii Anti-Bellarminiani Disputat. XXXVI. Quae est Secunda De Antichristo. Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Antoniao Szent-Peteri Vngarus*. n-n₄ [8 l.]
27. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XXXVIII. Quae est Quarta De Antichristo Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Iohannes Czeh Czuzinus Vngarus*. p-p₄. [8 l.]
28. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XXXIX. Quae est Quinta De Antichristo. Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Paulus Keorósi Vngarus*. q-q₄. [8 l.]
29. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XL. Quae est Sexta De Antichristo, Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Basilius Gyoninus Vngarus*. r-r₄. [8 l.]
30. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLI. Quae est Septima De Antichristo. Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Georgius Szemleni*. s-s₄. [8 l.]
31. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLII. Quae est Octava De Antichristo, Lib. 3. de Pontif. In qua respondebit *Nicolaus Archinus Vngarus*. t-t₄. [8 l.]
32. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLIII. Quae est Prima De Infallibilitate Papae. Lib. 4. cap. 1. & 2. In qua respondebit *Paulus L. Szepsi Vngarus*. u-u₄. [8 l.]

⁷² Paikos Endre: *A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története*. Sárospatak. 1889. 53. l.

⁷³ *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért. 1550—1650*. Bp. 1894. 24. l.

⁷⁴ Zoványi: *Puritánus mozgalmak*. 89—90. l. = Prot. I. 233—234. l.

33. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLIV. Quae est Secunda De Infallibilitate Papae. Lib. 4. In qua respondebit *Georgius Salanchi Vngarus*. x-x₄. [8 l.]
34. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLVI. Quae est Prima De Coactiva Papae potestate. Lib. 4. cap. 15. In qua respondebit *Ioannes Lippai Thallyainus Vngarus*. z-z₄. [8 l.]
35. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLVIII. Quae est Tertia De Coactiva Papae potestate. Lib. 4. c. 19. etc. In qua respondebit *Petrus P. Miskolczinus Vngarus*. Bbb-Bbb₄. [8 l.]

Miskolczi P. Péter írja még a 2. köt. XI. és XXVIII. disputációit. Neve a kötetben egyszer a „P” monogram nélkül is előfordul. Patakon tanul, tógátus diák lesz 1619. márc. 25-én. — Külföldi tanulmányait Frankfurtban kezdi, az 1623. II. félévében („Petrus B. Miskowzinus”). Franekerben 1624. márc. 21-i kelettel írják be az anyakönyvbe. Nagy valószínűség szerint azonos a telkibányai lelkésszel, akinek nyugtatványait Zoványi 1626. dec. 8., 1627. júl. 4., dec. 7., 1629. okt., 1630. nov. 16-i kelettel felsorolja⁷⁵. Ugyancsak ő említ egy Miskolczi Péter nevű lelkészt az 1638. júl. 13-án tartott egyházmegyei esperes-választás alkalmából, aki Varsányira szavazott⁷⁶. Talán testvére Miskolczi Puah Pálnak, aki ungvári lelkész volt⁷⁷.

36. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. XLIX. Quae est Prima De Jurisdictione, à Papa in alios derivanda. Lib. 4. Cap. 22. In qua respondebit *Ioannes Simandinus Vngarus*. Ccc-Ccc₄. [8 l.]
37. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. L. Quae est Secunda De Jurisdictione, à Papa in alios derivanda. Lib. 4. cap. 22. In qua respondebit *Stephanus Sz. Carolinus Vngarus*. Ddd-Ddd₄. [8 l.]
38. Collegii Anti-Bellarminiani Disput. LI. Quae est Prima De Temporalis potestate Papae. Lib. 5. In qua respondebit *Michael Kalnai Vngarus*. Eee-Eee₄. [8 l.]
39. Collegii Anti-Bellarminiani Disp. LII. & ult. Tom. 1. Quae est Secunda De Temporalis potestate Papae. Lib. 5. In qua respondebit *Stephanus P. Kőrösi Vngarus*. Fff-Fff₄. [8 l.]

*

40. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. II. De Conciliis. In qua respondebit *Petrus Biro Dengelegi Vngarus*. B-B₄. [8 l.]
41. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. III. De Conciliis. In qua respondebit *Georgius Miskolczi Vngarus*. C-C₄. [8 l.]
42. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. VI. De Conciliis. In qua respondebit *Michael Ienei Vngarus*. F-F₄. [8 l.]
43. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. VII. De Conciliis. In qua respondebit *Antonius P. Szent-Péteri Vngarus*. G-G₄. [8 l.]
44. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. IX. De Ecclesia Lib. 3 & c. In qua respondebit *Iohannes Czech Czuzimus Vngarus*. I-I₄. [8 l.]
45. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. X. De Ecclesia. In qua respondebit *Ioannes L. Thallyainus Vngarus*. K-K₄. [8 l.]

⁷⁵ *Protenstáns lelkészek nyugtatványai regi tizedjegyzékek mellett*. Közli Zoványi Jenő: MPEtA. 13. évf. 1929. 26. l.

⁷⁶ Puritánus mozgalmak. 90. l. 1. jegyzet.

⁷⁷ Zoványi: Cikkei. 306. l.

46. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XI. De Ecclesia. In qua respondebit *Petrus P. Miskolczinus Vngarus*. L-L₄. [8 l.]
47. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. XII. De Ecclesia. In qua respondebit *Georgius Szemleni Vngarus*. M-M₄. [8 l.]
48. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XIII. De Ecclesia. In qua respondebit *Nicolaus Archinus Vngarus*. N-N₆. [12 l.]
49. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom, 2. Disp. XIV. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Paulus L. Szepsi. Vngarus*. O-O₄. [8 l.]
50. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. XIV. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Samuel P. Callovius Vngarus*. Q-Q₄. [8 l.]

Kállai P. Sámuel. Respondense még a 2. köt. XXXII. disputációjának. A szatmári iskolában tanul, mert 1619. márc. 27-én itt írja alá Thallyai Putnoki János praceptor emlékkönyvét, mint „Discipulus Samuel P. Kallaji”⁷⁸. Debreceni diák lesz, 1620. júl. 7-én subscribál, 1622-ben ugyanott contrascriba. 1624. nov. 5-én iratkozik be a franekeri akadémiára (a névsorban: Samuel Calei). Innen Frankfurtba megy, ahol 1625. II. félévében iratkozik be. Hazatérése után 1627. ápr. 21-től 1629. szept. 4-ig a nagybányai iskola rektora⁷⁹.

51. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XVII. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Andreas K. Szikszovius Vngarus*. R-R₄. [8 l.]

Szikszai K. András írja még a 2. köt. XXXIII. és XLV. dolgozatait. Neve egyszer a könyvben „K” monogramm nélkül. Nagy a valószínűsége annak, hogy azonos azzal a pataki diákkal, aki 1619-ben írja alá a törvényeket mint Andreas C. Szikszoviensis, s egy későbbi beírás szerint „Rector Szerentsiensis inde ad acad[emiam].” Először Franekerben tanul (1624. nov. 5.), innen Frankfurtba megy s az 1626. II. félévében írják be nevét az anyakönyvbe. Többet nem tudunk róla. Egy azonos nevű lelkész Velejtén ír alá egy nyugtatványt 1626. okt. 10-én⁸⁰.

52. Collegii Anti-Bellarminiani, Tom. 2. Disp. XIX. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Andreas K. Szöledi Vngarus*. T-T₄. [8 l.]

Szöledi K. András respondense még e kötet XLVIII. disputációjának. Pataki diák volt, 1619. márc. 1-én írja alá a törvényeket. Neve után később ezt írták: „Rector Rimaszombatiensis”. — Külföldre megy s először a franekeri egyetemen tanul, (1625. április 10. Andreas Szolodi). Innen Leidenbe megy, ha azonos azzal a tanulóval, akinek nevét a közölt névsor „Andreas Szeladinus”-ként közli, s beiratkozik 1625. nov. 8-án, 30 éves korában s így 1595-ben sz. Leidenből Franekerbe megy s 1626. I. félévében iratkozik be (Andreas Szöledinus a névsorban). Versben üdvözlí Thury Pétert (l. RMK. III. 1408.). Származási helye valószínűleg Szöled (Abaúj m.), Kassa közelében.

53. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXI. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Georgius Szemleni Vngarus*. X-X₄. [8 l.]
54. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXII. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Antionius Szent-Peteri Vngarus*. Y-Y₄. [8 l.]
55. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXIV. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Michael Kalnai Vngarus*. Aa-Aa₄. [8 l.]
56. Collegii Anti-Bellarminiani Tom 2. Disp. XXV. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Paulus Keôrösi Vngarus*. Bb-Bb₄. [8 l.]

⁷⁸ Putnoki albuma a sárospataki könyvtárban. Jelzete: L. 629. Ezt ism. Herepei: Adattár I. 146—160. l.

⁷⁹ Thurzó Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola (schola Rivulina) története. 1547—1755.* Nagybánya. 1905. 17. l.

⁸⁰ MPETA. 13. évf. 1929. 140. l.

57. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXVI. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Nicolaus Archinus Vngarus*. Cc-Cc₄. [8 1.]
58. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXVII. De Clericis. Lib. 1. In qua respondebit *Ioannes Czeh Czuzinus Vngarus*. Dd-Dd₄. [8 1.]
59. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXVIII. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Petrus Miskolczinus, Vngarus*. Ee-Ee₄. [8 1.]
60. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXI. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Paulus L. Szepsi Vngarus*. Hh-Gg-Gg₄[!] [8 1.]
61. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXII. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Samuel P. Callovius Vngarus*. Hh-Hh₄. [8 1.]
62. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXIII. de Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Andreas K. Szikszovius Vngarus*. Kk-Kk₄. [8 1.]
63. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXIV. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Anders (!) K. Szoledinus Vngarus*. Ll-Ll₄. [8 1.]
64. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXV. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Franciscus L. Kereszturinus. Vngarus*. Mm-Mm₄. [8 1.]

Kereszturi L. Ferenc kidolgozza még a XLVI. disputációt. Patakon subscribal s névalírása után ezt írják később: „Ductus Ungvarinum”. 1625. április 10-én iratkozik be a franekeri egyetemre („Franciscus Keresztusi”). Innen Frankfurtba megy s 1626. I. félévében iratkozik be („Franciscus Literatus Keresturinus”). — Hazatérése utáni működéséről semmit sem tudunk meg. Zoványi említ egy hasonló nevű lelkészt, aki 1638. júl. 13-án Varsányira szavazott; ha a két személy azonos, Kereszturi L. Ferenc abauji lelkész volt valamelyik gyülekezetben.⁸⁰

65. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXVI. De Monachis, lib. 2. In qua respondebit *Stephanus S. Debrecinus Vngarus*. Nn-Nn 4. [8 1.]

Debreceni Siderius István a fentén kívül írja még a XLIX. disputációt. Talán azonos azzal a debreceni diákkal, aki 1616. jun. 24-én írja alá a törvényeket, bár az sem kizárt, hogy azzal, aki 1620. szept. 1-én lesz tógátus diák; ez utóbbi neve után ezt olvassuk: „clam discessit”, azaz „titkon” vagy „hír nélkül” hagyta el az iskolát, ha ez utóbbival azonos, innen Váradra vagy Patakra megy. Patakon találunk is egy ilyen nevű diákot, aki 1622-ben írja alá a törvényt. Franekerben 1625. júl. 1-én iratkozik be („Stephanus Tebrecinus”). Hasonnevű diákot sem a frankfurti, sem a leideni egyetemen nem találunk a fenti időben. — Thurzó Ferenc⁸¹ két Debreceni Siderius Istvánt említ, akik a nagybányai iskola rektorai voltak; az egyik 1626. márc. 24-től, a másik 1640-től viselte hivatalát. Thurzó a két adatot egy személyhez köti. Ez nem lehetséges, mert ez esetben az 1637. nov. 10-én Leidenben beíratkozott Debreceni S. István 25 éves ifjú 13 éves korában lett volna franekeri diák. Viszont lehetséges, hogy a Franekerből hazatérő ifjú 1626-ban megkezdí munkáját Nagybányán. — Az 1640-es években több D. I. tevékenykedik az egyházban. A legismertebbek: D. I. nagyváradai lelkész (1642—1653)⁸², aki 1652-től bihari esperes. Sokan tisztelik meg azzal, hogy neki ajánlják munkácskájukat (RMK. III. 1851, 1841, 1691, 1757, 1711). — Azari Zsigmond disputációját D. S. I.-nak, mint bregeszási papnak ajánlja (RMK. III. 1869). — Az abauj-tornai egyházmegye esperesválasztó gyűlésén egy D. I. szavazatát Varsányira adja⁸³, Thurzó Ferenc úgy emlékszik meg D. S. I. nagybányai rektorról, mint aki később színérváraljai pap lesz⁸⁴, s végül Miskolci Csulyak István 1635. die medardi fr D. I. báthori papnak⁸⁵.

⁸¹ i. m. 137—138. 1.

⁸² Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon. 1557—1660.* Oradea-Nagyvárad. 1934. 275. l.

⁸³ Puritánus mozgalmak. 90. l. 1. jegyzet.

⁸⁴ i. m. 25. l.

⁸⁵ MPÉta. 12. köt. 1928. 218. l. Egy — akadémiaírt — D. I.-t Csatárba rendelnek 1630-ban. Vö. Borovszky Samu i. m. 15.

66. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XXXIX. De Purgatorio. In qua respondebit *Nicolaus K. Petrinus Vngarus*. Qq-Qq₄. [8 l.]

Petri K. Miklós respondense még e kötet L. disputációjának. Előbb a frankfurti egyetemen tanul (1624. II. félév); e bejegyzés szerint „debrocinus”, ennek ellenére a Thury-féle névsor nem közli nevét. — 1625. szept. 3-án iratkozik be a franekeri egyetemre. Nem tudjuk, hogy hazajövele után hol s merre munkálkodott. Verssel üdvözli Thuri Pétert (RMK. III. 1408).

67. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XL. De Cultu Sncorum. In qua respondebit *Stephanus K. Szikszai Vngarus*. Rr—Rr₄. [8 l.]

Szikszai Kardos István a fentén kívül írja még az LI. disputációt. Debreceni diák lehetett s valószínű, hogy azonos azzal a Szikszai Istvánnal, aki 1618-ban írja alá a törvényeket, s aki 1624-ben collaborator, azaz segédtanár is volt. Tanulmányait külföldön Frankfurtban kezdi, 1624. II. félévében. A közölt névsorban ez áll: „Stephanus Kardos Szikszovius Ungarus non juravit, quia graviter decubuit [!]. Jur[avit] post rect. Blotio”. Ehhez még Zoványi jegyzete: „Az 1626. év I. félévében.” Súlyos betegségéből kigyógyult, mert 1625. júl. 1-én beiratkozik a franekeri egyetemre, s dolgozik Amesiuss szemináriumában. Itthoni életéről semmit sem tudtunk meg.

68. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLII. De Cultu Sanctorum. In qua respondebit *Georgius Szemleni Vngarus*. Tt-Tt₄. [8 l.]

69. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLIII. De Cultu Sanctorum. In qua respondebit *Paulus L. Szepsi Vngarus*. Vu-Vu₄. [8. l.]

70. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLV. De Imaginibus. In qua respondebit *Andreas K. Sziksovius Vngarus*. Yy-Yy₄. [8 l.]

71. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLVI. De Reliquiis Sanctorum. In qua respondebit *Franciscus L. Kereszturinus Vngarus*. Zz-Zz₄. [8 l.]

72. Collegii Anti Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLVII. De Imaginibus. In qua respondebit *Paulus L. Szepsi Vngarus*. Aaa-Aaa₄. [8 l.]

73. Collegii Anti-Bellarminiani Disp. XLVIII. De Imaginibus. In qua respondebit *Andreas K. Szöledinus Vngarus*. Bbb-Bbb₄. [8 l.]

74. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. XLIX. De Imaginibus. In qua respondebit *Stephanus S. Debrecinus Vngarus*. Ccc-Ccc₄. [8 l.]

75. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. L. De Cruce. In qua respondebit *Nicolaus K. Petrinus Vngarus*. Ddd-Ddd₄. [8 l.]

76. Collegii Anti-Bellarminiani Tom. 2. Disp. LI. De Cruce. In qua respondebit *Stephanus K. Szikszai Vngarus*. Eee-EE₄. [8 l.]

*

Ha valaki megírja — reméljük nem sokára — a magyar diákok peregrinatiojának történetét, benne különösen fontos és előkelő helyet fog kapni Wittenberg és Heidelberg. Különösen az elsőnek volt nagy vonzereje, hiszen a századfordulóig több mint ezer magyar diák tanul itt a két vallásfelekezettől. Megváltozik a helyzet 1591 körül, mert ez idő után csak azokat veszik fel az egyetemre, akik a Confessio Augustanat aláírják. A magyar református kollégiumok és gyülekezetek diákjainak úticélja e fordulat után Heidelberg lesz, ahol az 1608—1609. évektől kezdve 8—15 között állandósul a magyar diákok száma. 1621-ben még három magyar diák nevét olvassuk a névsorban⁸⁶, de — mint ismeretes — a következő évben a várost eléri a harmincéves

⁸⁶ SpFüz 1862. 559—567. l.

háború és elpusztítja egyetemével együtt. Kb. 1622—23-tól fogva a tanulni vágyó magyar református diákok fiatalabb és kevésbé ismert egyetemek felé róják a mér-földeket: az Odera melletti Frankfurt, Franeker és Leiden irányában. Ez egyetemek magyar tanulóinak számát mutatja az alábbi összeállítás az ismertett könyvünk megjelenési éve körüli időben:

	Frankfurt/0	Franeker	Leiden
1622	25	—	—
1623	26	12	1
1624	8	28	6
1625	22	15	13
1626	11	3	16

Természetesen a diákok nem ösztönszerűen fordulnak az egyetemek felé, irányítják őket ide. Különösen Bethlen Gábor erdélyi fejedelem az, de utána I. Rákóczi György is, akinek diplomáciai fáradozásában mindég ott hat a törekvés: minél szélesebb utat készíteni és nyitni a tanulni akaró diákok számára.⁸⁷ Azt is elárulják a fejedelmek iskoláztatást, iskolát, mestereket érintő, vagy e témákkal foglalkozó levelei, hogy az iskola ügye, a tanítók kiképzése: fejedelmi gond⁸⁸, sőt államügy. A fejedelmek mellett a gazdagabb főurak közül is többen kiveszik részüket a diákok támogatásából, sőt a nagyobb s jelentősebb városok vagy éppen mezővárosok is — mint pl. Kassa, Nagybánya, Liszka stb. — arra törekszenek, hogy iskolájukba külföldön képzett mestereket ültethessenek.

Amint mondtuk Heidelberg pusztulása után az Odera melletti Frankfurt, Franeker és Leiden felé indulnak a magyar református tógátus diákok az erdélyi iskolákból, Debrecen és Sárospatak kollégiumaiból. Mind három egyetem fiatal, s a legfiatalabb éppen a franekeri. 1585-ben alapítják s négy fakultása van, jellege kálvinista. A theologia első professzora Sibrand Lubbertus, Beza tanítványa, a szocinianusok és arminianusok ellenfele; őt követte John Maccovius (1615) és Wilh. Amesius (1622).⁸⁹ Ez utóbbi korábban Cambridgeben tanít, Perkins leghívebb tanítványa, kálvinista és puritán. Meggyőződése miatt kellett elhagynia hazáját.⁹⁰

A történelem kényszere által előidézett iskolaváltoztatás nem egyszerűen helyváltoztatást jelent csupán a magyar diákok számára. Minden korábbi egyetemnek megvan a maga sajátos szellemi arculata, melynek hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Egy egészen más szellemi környezetbe kerülnek azok, akik az 1620-as évektől kezdve a frankfurti egyetemet is megjárva a franekeri és leideni egyetemre — ha rövid időre is — átplántálódnak. Különösen a holland egyetemeket, s közöttük is a franekert tartjuk olyannak, melynek hatása bizonyos értelemben forradalmi volt. Egy egészen más múlt, más életfolytatás, egy gyakorlatiasabb szellemi háttér az, amibe kerülnek itt a magyar diákok; egyrészt olyan szellemi mozgalom sodrásába, ami a holland református egyházat szinte a válságba sodorta (remonstránsokkal,

⁸⁷ Nagy Iván: *Magyarok iskolázása külföldön*. Sz. 1870. — Frankl Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Pest, 1873. — Lukinich Imre: *Adatok a magyar külföldi iskolázás történetéhez*. = Károlyi-émlékkönyv. Bp. 1934. — *Magyar alumnusok levelei*. ErdProtKözl. 1874. — Földváry László: *Adalékok egyházunk és iskolaügyünk történetéhez*. DebProtLap. 1896. 14. — Daxer György: *A külföldi iskoláztatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére*. Békéscsaba. 1909.

⁸⁸ Bethlen Gábor Alvinczi Péterhez írott levele Kassára. 1628. márc. 28-án. Közli: Szabó Károly. EPK. 1878. 340—341. l.

⁸⁹ RGG². 2. köt. 1017. h. A másik két főiskola adatait is ez a lexikon közli a legtömörebben.

⁹⁰ L. bővebben Zoványi: *Puritánus mozgalmak* c. könyvében. Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp. 1946. és Makkai László: *A magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen*. Bp. 1952.

arminianizmussal való vita). Másfelől az angol szigetországban éppen ez időben folyik — s a forradalom előtti években, Hollandiában még szabadabban érvényesül — a puritánus mozgalom által szülte egyházi és társadalmi erjedés. Ennek a franekeri magyar diákok nemcsak távoli szemlélői, hanem aktív résztvevői; Amesius személyében pedig magával az angol puritánus mozgalommal kerülnek a legközelebbi kapcsolatba. Amesiuszal naponként találkoznak, előadásait hallgatják, a disputáció témájával kapcsolatban vele konzultálnak. E sokoldalú találkozásban a professzor bizonyára nem rejtí el gondolatait az aktuális témákkal kapcsolatban sem. Reá és munkásságára éppen az a jellemző, hogy problémák és elvek *gyakorlati* jelentőségét, értelmét keresi és hirdeti. Pietista, puritán felfogásának hangot ad, s azt szenvedélyesen képviseli. Franekerről írja éppen ez időben egyik tanítványa: „Az academia pedig oly az mineműt kívántunk, minden nemű arsokban, fakultásokban fű és tudós doctorok, professorok vannak, kiváltképen pedig a theologia dicsiretenes tündöklük és virágzik...”⁹¹ Könyvünk jelentőségét vagy éppen fontosságát abban látjuk, hogy ennek a szoros kapcsolatnak kézzel fogható bizonyítéka. A puritánizmus ugyan Tolnai Dali János személyén és munkáján keresztül robban bele a magyar egyházi életbe, de az útkészítő, a hírvívő, a kapcsolatot felvevő az az ötvenöt (!) magyar diák, akik az 1624—1625. években Amesiuszt hallgatják, s közülök huszonhat disputációt is ír abban a kollégiumban, amit Amesius vezet. Berg Pál még azt írja Amesiusról szólva: „A magyar szellemiséggel bizonyos mértékben még életében kapcsolatba került, mert hírnevétől vonzva számos magyar teológus kereste fel a franekeri egyetemet, s az ő vezetésével végezte el teológiai tanulmányait. Így például 1625-ben négy, 1631-ben egy, 1632-ben két, 1633-ban egy magyar diákról tudunk, aki az ő elnöklése alatt disputált...”⁹² Ez adatokat a franekeri magyar diákok névsora és könyvünk adatai alapján úgy kell módosítanunk, hogy az 1623—1633. években 94 (kilencvennégy) magyar teológus diák tanul azon az egyetemen, ahol Amesius az egyik vonzerő s közülük 26 és már ismert adatok alapján még 8 tanuló, azaz 34 diák ír disputációt az ő vezetésével.

Igaz, azt is jól tudjuk, hogy e diákok nem mindegyike lesz Amesius követője, vagy tanításának terjesztője, az itthoni puritánus mozgalom zászlóvivője vagy harcosa. Sőt, pl. Simándi Tolnainak szenvedélyes ellenfelévé lett az itthoni vitában. De a nagy többség a puritánus reformok híve volt. (Jellemző, hogy valószínűleg könyvünk egyik possessora is!)

Amesius döntő hatását érzékelték a kortársak; az ellenfelek a „romlás” és „tévelygés” elindítóját és okozóját vélték megtalálni személyében. Szilágyi Benjámin István így ír erről:

„...Amesius Vilhem is... a frisek franekeri akadémiájában hittanári állomást nyert; hol mind irataiban, mind élő szóval a túlzó puritánizmust terjeszté (mint az „Puritánizmus” című művéből kitetszik). Újításra törekvő pártfogoltjai közül is többen itt csalogattak lépre.”⁹³ Hasonló értelmű adatot őrzött meg a kecskeméti református egyház anyakönyve is „1638. esztendőben igen veszedelmes háborúság és zenebona kezdett támadni Magyarországon a magyarországi ifjak által, kik a tenger mellyéki Académiákra, Franequerába Gvilhelmushoz Amesiushoz és egyébüvé és Angliában is bujdosván tudományok öregbítésére. Az holland independentizmus, puritánizmus tévelygő tudományokkal és egyéb ecclesiái szent szokások

⁹¹ Salánki György és Zempléni György közös levele I. Rákóczi Györgynek 1624. április 7-i kelettel. E levelükben azt is elmondják, hogy Brazlón (Breslau) keresztül kijutnak a tengerhez s onnan egy hétig tartó hajózás után kikötnek Harlinga városánál.

⁹² i. m. 109. l.

⁹³ *Acta synodi nationalis Hungaricae...* SpFüz 1857/58. 168. l.

körül való újításokkal megvesztegetődvén s megtelvén s Magyarországra hazájokba megtérvén, az előtt már bevőtt egészséges tudományban és szent ecclesiái szokásokban valamely megjobbítást, reformatiot képzelődtek, imagináltak magoknak...”⁹⁴

Valóban a puritánizmus tüze Angliában gyulladt fel, de azt a magyar diákok közül sokan Amesiustól Franekerben vették át és hozták haza.

Végezetül a disputációk szerzőségével kapcsolatos vitához és problémához kell hozzászólnunk. Zoványi dolgozatában azt állítja, hogy a disputáció az elnöklő tanár szellemi terméke, a repondens a kijelölt leckét csupán elmondja⁹⁵. Ezt a véleményt képviseli Gulyás József is.⁹⁶ E vélemények főleg arra az ismert tényre támaszkodnak, hogy a disszertációk, disputációk vagy disszertáció-sorozatok a későbbi évek során az elnök kizárólagos szerzősége alatt látnak napvilágot, amikor már halvány célzás sincs arra, hogy e munka valamikor disszertációkra tördelve egyszer már megjelent. E véleményekkel szemben Herepei János elmondja, hogy szerinte a disszertációk alapgondolata és az érvelésmenet kidolgozása a tanuló műve. „Ugyanis aligha tételezhetjük fel, hogy szajkó módra megtanult lecke felmondóját nemcsak diáktársai, sokszor azonban még tanárai és más tekintélyek is ékes rigm usokban dicsőítettek volna!”⁹⁷

Szerény véleményünk az, hogy a disputáció egy része a tanulás és tanítás munkájának, azaz az akadémiai életnek. A tanítás, azaz a professzori munka és a tanulás, azaz a diák munkája a disputációban, disszertációban is összekapcsolódik. A disputáció a tanár és diák közös szellemi terméke, amennyiben a professzor tervezi el, diákjával a téma kidolgozását megbeszéli, az elkészült dolgozatot átolvassa, pótlásra, javításra tanácsot ad, s ilyen értelemben a professzor a magáénak is joggal tekintheti a végső eredményt, amit azzal is kinyilvánít, hogy egy későbbi kiadás során, mint a magáét jelenteti meg. De magáénak tekinthette a diák is e munkácskát, hiszen a kidolgozás, a megírás érdeme az övé volt s joggal előrvendezhetett vele patrónusai és barátai előtt.⁹⁸

Közös munka és fáradozás eredményének tekintjük tehát kötetünket, melynek egyes disputációiban ott sejtjük a professzor Amesiussal gondját, munkáját és szellemi törődését, de másfelől ott rejtezik ezekben a respondens magyar diákok izgalma, verejtékezése, talán virrasztása és győtrődése is, hogy kicsiny dolgozataik gondolatait

⁹⁴ *Kecskeméti ref. anyakönyvi feljegyzések*. Közli Szilágyi Sándor. SpFüz. 1857/58. 654. 1. Közlés előtt a szöveget Adrján Imréné könyvtáros ellenőrizte, itt is köszönöm fáradságát.

⁹⁵ Zoványi Jenő: *A főiskolai disputációk és szerzőik*. ProtSz. 1936. 12—16.

⁹⁶ Gulyás József: *A respondensek*. SpRefL 1948. szept. 19.

⁹⁷ Adattár I. 210. — Herepei egy újabb cikkében (*Az akadémiai vitatkozások és üdvözlő versek egymáshoz való viszonya* Adattár III. 376—377.), saját korábbi véleményét is korrigálva — kétségbevonja az üdvözlő versek jelentőségét a szerzőség eldöntése szempontjából.

⁹⁸ A régi lexikonok idő vonatkozó megállapításai is ezt a véleményt látszanak igazolni. A nagy francia „Encyclopédie” „dispute” címszavak alatt ezt olvassuk: „La devoir du répondant est d'écrire sa thèse, c'est-à-dire, de composer un petit discours ou dissertation sur le sujet proposé; et il y soutient l'affirmative ou la négative, selon l'opinion du maître...” (*Encyclopédie, ou dictionnaire universel raisonné des connoissances humaines*. Mis en ordre Par M. De Felice. Yverdon. 1772. Tom. 14. 170.) Egy másik, a maga korában csodált, nagy mű a *Grosses vollständiges universal Lexikon* „Disputir-Kunst” címszava alatt ezt olvassuk: „Bey unsern gewöhlichen öffentlichen Disputationen ist es gebräuchlich, dass noch eine dritte [!] Person, nemlich der Praeses, hinzukömmt: welcher aber keine neue Person ist, sondern er ist nur dem respondentem zur Beyhülffe zugegeben...” (Halle u. Leipzig. 1734. VII. Bd. 1062. h.). Véleményünk támogatására még azt is el kell mondanunk, hogy van olyan disputáció, melynek respondense külön mint szerző is fel van tüntetve a fejezetcímében, mint pl. Pareus David *Collegiorum theologicorum decuria* I—II. kötetének több disputációjában nem egy esetben ezt olvassuk: „respondente et authore”.

minél ékeesebb latin mondatokba formálják.⁹⁹ — A professzor és tanítvány közös munkájának tekintjük kötetünket annak ellenére is, hogy egy későbbi kiadásban — több elődjéhez hasonlóan — teljességgel, mint Amesius munkája jelent meg.¹⁰⁰ Csak abban reménykedünk, hogy — mivel a 3. és 4. kötet előszavai szerint a könyv e részei is már az 1626. évben elkészültek — ezek is megjelentek még disputációkra tagoltan, s ha előkerülnek, bizonyára benne lesznek az akkori magyar franekeri Ames-tanítványok nevei is.

Imre Czeglé

DIE ERSTEN UNGARISCHEN STUDENTEN VON AMESIUS

(Unbekannte Disputationen von Franeker im Jahre 1624—25.)

Wilhelm Amesius (Ames) als Professor in Franeker hielt ein Seminar an der Universität, wo er und seine Studenten die Behauptungen des Buches von Bellarmin (*Disputationes de controversiis...* Ingolstadt. 1586—93) zu widerlegen bestrebten. Diese *Disputationes* erschienen in einem Buche mit dem Titel „Bellarminus enervatus...“ (Franeker 1625). Mit den ersten zwei Bänden dieses Buches beschäftigt sich diese Abhandlung, die die ungarischen Beziehungen und die Bedeutung dieser Disputationen betont. Unter den Respondenten befinden sich nämlich 23 ungarische Studenten (Vikaren), die alle zu der reformierten Kirche gehörten und aus den dortigen Hochschulen (Akademien) im grössten Teil aus Debrecen, Sárospatak und Siebenbürgen gekommen sind. Die *Peregrination* bedeutet von der Zeit der Reformation her eine lebendige Beziehung, die die ungarischen protestantischen Schulen und Kirchen mit den ausländischen Brüderkirchen in Verbindung hielt und durch welche neue Gedanken und Ideen überpflanzt waren. Amesius steckt seine Studenten gewiss mit den Ideen des Puritanismus und Ramismus an und mehrere von ihnen sind zu Hause — mit den Gedanken ihres Meisters bereichert — Vertreter der neuen philosophischen, naturwissenschaftlichen und theologischen Bewegungen geworden.

⁹⁹ A külföldre szakadt diáknak a vitatkozás körüli fáradozására félreérthetetlenül utal Bethlen Miklós is: „Disputatiót úgy mint respondens soha sem bocsátottam ki... noha valami hitványkára én is rá tudtam volna talán *vergődni*...” (Idézi az akadémiai vitairatok dolgában egyébként is fontos okfejtés során Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 126—27.) — Szerk.

¹⁰⁰ *Bellarminus enervatus in quattuor Tomos divisus*. Editio ab auctore novissime ante obitum recognita et aucta. Amstelodami. 1658. Apud Joannem Janssonium.